

Bouwhuis of herbouwhuis van havezate Rheebruggen

Bouwhistorische verkenning Rheebruggen 8 Ansen, Jim Klingers 2017

Bouwhuis of herbouwhuis van havezate Rheebruggen

Bouwhistorische verkenning Rheebruggen 8 Ansen
Jim Klingers, Wijster, juli 2017

Inhoud

Objectgegevens en colofon	2
Omschrijving RCE	3
Aanleiding en werkwijze	4
Bouw- en bewoningsgeschiedenis	5
Beschrijving pand	9
Beschrijving potstal	13
Dendrochronologische dateringen	16
Interpretatie gegevens	25
Eindconclusie	36
Waardstelling	37
Aanbevelingen	37
Literatuur	38
Noten	39

Objectgegevens en colofon

Adres

Rheebruggen 8, 7964 KR Ansen

Gemeente

De Wolden, Drenthe

Kadastrale gegevens

Ruinen, sectie A, perceel 2798

Monumentale status

Hoofgebouw: Rijksmonument nr. 507342

Stookhok: Rijksmonument nr. 507343

beide sinds 06-01-1997

Potstal: geen monumentale status

Eigenaar

Stichting het Drentse Landschap

Kloosterstraat 5

9401 KD Assen

Oorspronkelijke functie

Boerderij

Huidige functie

Woonboerderij

Opdrachtgever

Stichting het Drentse Landschap

Kloosterstraat 5

9401 KD Assen

Uitvoering

Klingers Bouwhistorie & Restauratie

Beilerweg 4, 9418 TE Wijster

06 41373813

jimklingers@hotmail.com

www.klingersbouwhistorie.nl

Met dank aan...

Pepijn van Sandijk voor de gastvrijheid, Erhard Pressler voor de extra boringen en Hans Ladrak voor zijn algehele inspiratie.

Omschrijving RCE

Hoofdgebouw

Inleiding

Boerderij gebouwd in ambachtelijk-traditionele stijl volgens het hallehuistype met dwarsdeel. Aanvankelijk stond op deze plek een schuur van de voormalige havezathe Rheebruggen. In de periode 1832-1840 is de schuur uitgebreid tot boerderij met gebruikmaking van materialen van de toen gesloopte voormalige havezathe. Met name de detaillering van de voorgevel werd waarschijnlijk rond 1880 uitgevoerd. De bescherming betreft de hoofdvorm alsmede onderdelen van het interieur.

Omschrijving

Boerderij in baksteen opgetrokken en deels met pannen (platte fries en hollandse pan) en deels met riet gedekt. Voorhuis met asymmetrische topgevel voorzien van uitkragende windveren en makelaar; staafankers; schoorsteen in de nok. Drie zesruits schuiframen met luiken en hanekam; opgeklampte deur met kalf en tweeruits bovenlicht. Tussen voordeur en woonkamer zit een uitkragende steen met portret (afkomstig van de voormalige havezathe). Topgevel met twee rechtgesloten vierruits zoldervensters.

Zuidelijke zijgevel onder meer met staafankers en een keldervenster met diefijzer. De noordelijke zijgevel is vrijwel gesloten. Zijgevels achterhuis met mestdeuren en stalvensters. De noordelijke zijgevel bevat twee diepliggende baanders met diagonaal geplaatste vierruits vensters en een loopdeur.

INTERIEUR: woonkamer met bedstedenwand aan de noordzijde.

Waardering

Boerderij van cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig belang vanwege de relatie met de voormalige havezathe, de vormgeving en het materiaalgebruik alsmede vanwege de ligging in het waardevolle gezicht Rheebruggen.

Stookhok

Inleiding

Stookhok gebouwd in ambachtelijk-traditionele stijl vermoedelijk rond 1880-1900 en gelegen naast het woonhuis van de boerderij.

Omschrijving

Stookhok op rechthoekig grondplan en in baksteen opgetrokken. Het geheel wordt gedekt door een zadeldak met hollandse pannen; schoorsteen en windveren. In de oostelijke topgevel een uitkragend sierelement (portret) afkomstig van de voormalige havezathe. Zijgevels met stalvensters. Westelijke topgevel met loopdeur.

Waardering

Stookhok van cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig belang in verband met het complex.

Aanleiding en werkwijze

Als laatste van de vier historische pachtboerderijen van het landgoed Rheebruggen te Ansen kwam er in 2015 ook voor de boerderij Rheebruggen 8 een eind aan de agrarische functie. Het monumentale pand werd te krap om nog langer als beheerboerderij van het landgoed te kunnen functioneren. Inmiddels wordt het verhuurd als woning. De beheerboerderij is gehuisvest op het net buiten het landgoed gelegen adres Rheebruggen 3 (de Veldkamp).

Bij het opruimen van deel en hooizolder werd duidelijk dat zich in het hoofdzakelijk 19^e-eeuwse bouwwerk een gebintconstructie bevindt die nogal afwijkt van wat gangbaar is in Drenthe. Deze leek bovendien diverse oudere elementen te bevatten. Hergebruikt materiaal van gesloopte voorgangers? Of restanten van het eeuwenoude bouwhuis van de verdwenen havezate?

Om antwoord te krijgen op deze vragen, gaf Stichting het Drentse Landschap opdracht voor een lichte bouwhistorische verkenning. Er was beperkt budget voor dendrochronologisch onderzoek met een maximum van vijf boorstalen voor het hoofdgebouw. Al snel werd duidelijk dat dit wegens het grote aantal faseringen niet genoeg zou zijn, zeker toen bleek dat ook de naastgelegen potstal een oud gebint herbergde. Tegen een sterk gereduceerd tarief zijn zodoende nog twaalf boorproeven genomen. Net genoeg om iets over de gecompliceerde achtergrond van het pand te kunnen zeggen.

De boringen en analyses zijn uitgevoerd door Erhard Pressler. Het naaldhout werd gedateerd door het Deutsche Archäologische

Institut (DAI) te Berlijn. DAI heeft ook de door Pressler aangeleverde gegevens van het eikenhout aan de hand van de eigen database geverifieerd.

Deze bouwhistorische verkenning heeft niet tot doel het gebouw tot in de details te beschrijven en analyseren, maar spitst zich toe op de vraag of we hier inderdaad met het oude bouwhuis van de havezate te maken hebben en of er in het ontwikkelingsproces sprake is geweest van verbouw of herbouw. Als referentieobject is een kijkje genomen in de naastgelegen Meijersplaats (Rheebruggen 6). Deze boerderij werd verondersteld in dezelfde periode te zijn gebouwd of herbouwd als Rheebruggen 8. De opzet en constructie van dit pand verschillen echter sterk en zijn beslist ouder dan de 19^e eeuw. Dendrochronologisch onderzoek werd hier niet verricht.

De geschiedenis van landgoed Rheebruggen is in het verleden nauwgezet uitgeplozen, achtereenvolgens door J. Heringa (1975); G. ter Braake (1987); J. Bos, F.J. Hulst en P. Brood (1989); T. Spek (2004) en H. Koops van 't Jagt en J.K. Schendelaar (2008). De belangrijkste bevindingen uit al deze werken zijn met eigen aanvullingen door Bertus Boivin bijeengebracht in het boek *Landgoed Rheebruggen, een goed bewaard geheim*, dat in 2011 verscheen in opdracht van het Drentse Landschap.

De historie van het landgoed komt in dit onderzoek daarom slechts vluchtig aan de orde. Naar het boek van Boivin wordt veelvuldig verwezen, om de daarin aangehaalde hypothesen over de pachtboerderijen te toetsen aan de bouwhistorische bevindingen.

Bouw- en bewoningsgeschiedenis

Bij elke havezate hoort een legende. Zo was het hof van Rheebruggen volgens de overlevering aan het begin de 11de eeuw eigendom van een gevreesde edelman genaamd Uffo van Lichtenberch, die resideerde op het nabijgelegen Hof te Uffelte. Met zijn twee broers voerde hij een schrikbewind over het toenmalige Drenthe. Tot de Duitse keizer hun wangedrag in 1040 zat was. Hij nam Uffo's bezittingen af en schonk deze aan de bisschop van Utrecht.¹

Fictie of niet, op vierhonderd meter ten zuiden van de huidige slotplaats bevindt zich inderdaad het restant van een

1. Het Borgbarchien.

middeleeuwse versterking: het Borgbarchien (1). Het is een motteheuvel van circa 3 meter hoog met afmetingen van ongeveer 25 tot 30 meter. Evenals de latere havezate was het gelegen aan het beekje genaamd de Scheidgruppe, die de grachten van water voorzag. Bij een onderzoek in 1998 werden er vondsten gedaan uit de 11de tot en met 13de eeuw.

Van het eigenlijke Rheebruggen wordt als '*Rederbroec*' pas voor het eerst gesproken in 1382 als ene Evert van Essen tienden over dit goed moet betalen aan de bisschop van Utrecht. In 1436 is het toponiem 'broek' veranderd in 'bruggen', zo blijkt als Johan de Vos uit de boedel van zijn ouders '*den tienden ter reder bruggen*' zal ontvangen. De brug in kwestie was gebouwd over de Olde Aa ten behoeve van de doorgaande weg van Uffelte naar Dwingeloo.² Een

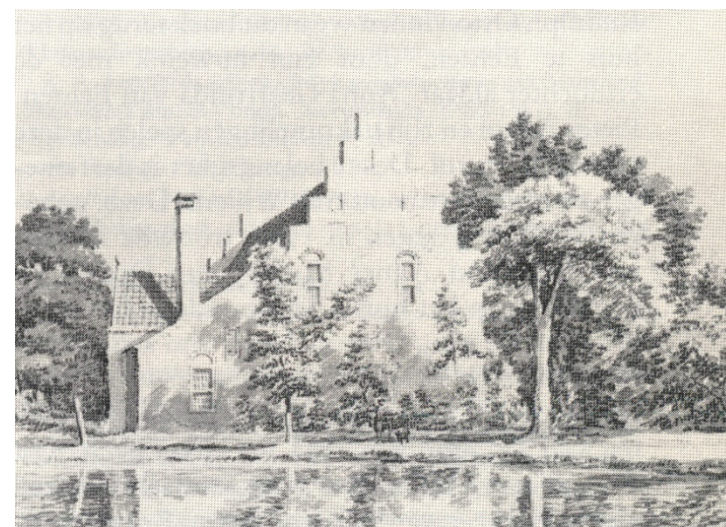
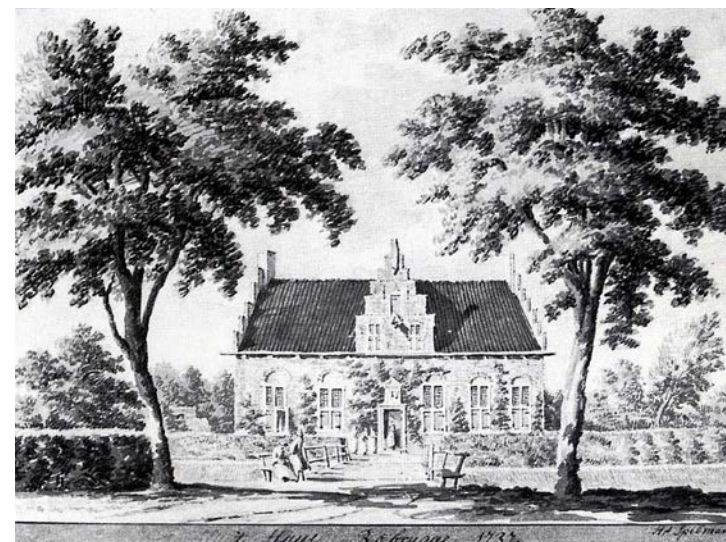
2. De slotplaats direct achter Rheebruggen 8.

jaar later, in 1437, maken twee voorname Drentse edellieden ruzie over het bezit van het goed: Johan van den Clooster en Reynold van Echten.³ Van den Clooster trok aan het langste eind en zijn nazaten bleven eigenaar van het landgoed tot de verkoop in 1972 aan het Drentse Landschap. De havezate was overigens al omstreeks 1830 gesloopt; alleen de omgrachte slotplaats achter Rheebruggen 8 bleef over (2).

Onbeduidend huis?

Rheebruggen heeft voor zover bekend nooit een opvallende rol gespeeld in de geschiedenis van Drenthe. Lang is daarom aangenomen dat het om een kleine, onbeduidende havezate ging. Een beeld dat mede werd ingegeven door de prenten van Hendrik Spilman uit 1737 waarop een ogenschijnlijk bescheiden pand valt te zien met slechts twee bouwlagen (3, 4). Op een derde tekening, vervaardigd door Jacobus Stellingwerf rond 1720, heeft het pand weliswaar twee verdiepingen extra, maar deze voorstelling geldt als zeer onbetrouwbaar (5). Jan Heringa, de eerste onderzoeker van Rheebruggen, schatte de omtrek van het huis zodoende op slechts 10 bij 6,5 meter.⁴ Uit onderzoek dat het archeologische adviesbureau RAAP in 1998 op de slotplaats verrichtte, bleek dat het toch een stuk groter was, minimaal zo'n 10 bij 14 meter.⁵

Wat het huis aan allure miste, maakte het ruimschoots goed met grondbezit. Volgens een grondschatting uit 1644 bedroeg de waarde van het landgoed 18.620 goudgulden, waarmee het van de achttien Drentse havezaten de achtste plaats innam, ruim vóór bekende havezaten als Mensinge te Roden en de Havixhorst in De Wijk. Onderzoeker H. Koops van 't Jagt schatte de omvang van het

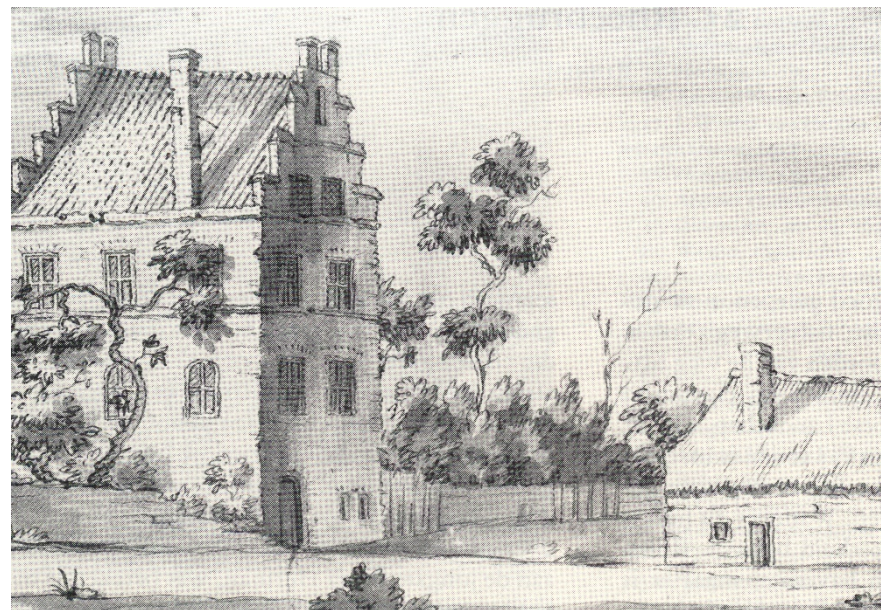
3 – 4. De prenten van Spilman uit 1737 tonen de havezate aan de voor- en zijkant.

landgoed op 107 hectare.⁶ De grootte zou in de 19de eeuw zelfs nog toenemen. Dit verklaart waarom bouwwerken met een agrarische functie vanouds een prominente plaats innamen op het landgoed. Overigens was een groot deel van de grond in gebruik voor de lucratieve houtteelt.⁷

De prenten van Spilman tonen een huis met een vroeg 17de-eeuws voorkomen, voorzien van trapgevels en kruis- en kloostervensters met spaarbogen in de stijl van het Maniërisme. Toch wordt algemeen aangenomen dat de havezate al rond het midden van de 16de eeuw werd opgetrokken. Heringa opperde dat Roelof van den Clooster kort voor 1560 de bouwheer moet zijn geweest, omdat deze zich als eerste Van den Clooster tot Rheebruggen noemde.⁸ Voordien zou er op deze locatie alleen een pachtboerderij hebben gestaan. Het lijkt een merkwaardige hypothese. Immers: waar heeft de adellijke behuizing zich dan bevonden in de drie eeuwen tussen het verlaten van het Borgbarchien en de bouw van de nieuwe havezate? Toch zijn de uitkomsten van het bouwhistorische onderzoek niet in tegenspraak met deze opvatting.

Sloop

In 1789 vererfde de havezate op Roelina Gijsberta Gerdina van den Clooster, weduwe van de jong overleden Pieter Adam van Holthe. Zij bewoonde het pand tot haar dood in 1824. Haar zoon en erfgenaam Aalt Willem van Holthe, die zelf op Oldengaerde bij Dwingeloo woonde, vond niet snel genoeg een huurder en besloot het pand te slopen. Bertus Boivin gaat ervan uit dat dit in de winter van 1830 gebeurde.⁹ Op de kadastrale minuutplan van 1832, waarvoor de metingen werden verricht in 1828, staat het pand

5. De tekening van Jacobus Stellingwerf uit circa 1720 geldt als onbetrouwbaar. Stellingwerf was een kopiist die zich baseerde op het werk van anderen. Vaak liet hij zijn fantasie de vrije loop. Het huis vertoont inderdaad slechts een oppervlakkige gelijkenis met de ongetwijfeld getrouwere weergave van Spilman. Toch laat uitgerekend deze tekening een houten bijgebouw zien. De gelijkenis met de huidige potstal is frappant, maar dat bouwwerk is iets jonger.

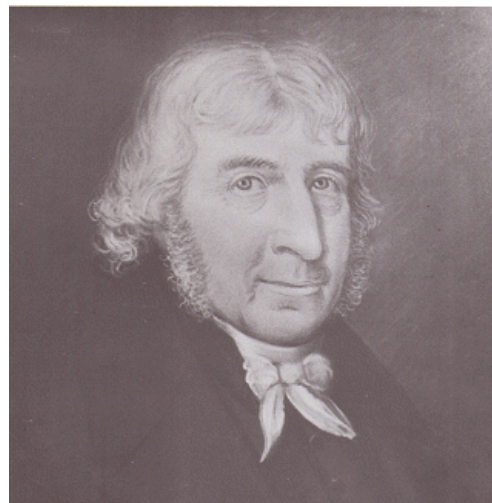
Dan ook nog aangegeven. Opvallend genoeg ontbreekt daarbij de uitbouw aan de achterzijde. Mogelijk was die al eerder verdwenen, maar er zijn ook aanwijzingen dat er bij het intekenen van de bebouwing op deze verder zo nauwkeurige kaart het een en ander is misgegaan (zie verder pag. 31).

Aalt Willem van Holthe, die wel de ‘koning-koopman van Drenthe’ wordt genoemd, was een hyperactieve ondernemer (6). Hij handelde in hout, bouwmaterialen, eikenschors (voor de leerlooierij) en onroerend goed. Ook bekleedde hij diverse overheidsfuncties. Zo was hij veertig jaar lang burgemeester van Dwingeloo, dertig jaar lang lid van de Provinciale Staten en vervulde hij baantjes als Rijksontvanger der Directe Belastingen en gemeenteontvanger. Van Holthe bezat alleen al in Dwingeloo veertien huizen en 280 hectare grond. Met de historische bouwwerken op zijn landgoederen had hij weinig op. In 1830, hetzelfde jaar waarin hij Rheebruggen liet slopen, kocht hij de enorme havezate Batinge te Dwingeloo en brak ook dit pand zonder pardon af.

De boerderijen van Rheebruggen

Desondanks is Van Holthe voor de pachtboerderijen een belangrijke figuur. Hij zou degene zijn geweest die het oude bouwhuis van de havezate geschikt maakte voor bewoning en het ging verhuren als pachtboerderij. Het was daarmee de derde pachtboerderij op het landgoed. De twee eerdere exemplaren waren de aloude meiersplaats (Rheebruggen 6) en Rheebruggen 10, waarvan de kern waarschijnlijk in 1754 werd gebouwd door Henriëtte Christina, weduwe van Roelof Otto van den Clooster. Rond 1836 bouwde Aalt Willem van Holthe een vierde pachtboerderij op een nieuw verkregen stuk grond, de Nieuwe Kamp (Anserweg 8). In 1907 volgde de vijfde pachtboerderij, De Veldkamp (Rheebruggen 3). In deze boerderij, gebouwd in kalkzandsteen, is tegenwoordig de beheerboerderij van het landgoed gevestigd.

Net als Heringa denkt ook historisch geograaf Theo Spek dat de Van Cloosters het oude bouwhuis al als pachtboerderij exploiteerden vóórdat rond het midden van de 16de eeuw de havezate verrees.¹⁰ Dit oudste boerenbedrijf zou mogelijk uit de 14de eeuw of in elk geval de 15de eeuw stammen. Na de bouw van de nieuwe havezate fungeerde het voortaan als bouwhuis. De exploitatie van het landgoed werd in de jaren 1555 – 1557 bovendien verdeeld onder Roelof van den Clooster en diens meier, genaamd ‘Coep’. Spek komt tot deze conclusie naar aanleiding van de registratie van de klokrogge in het Pastorsboek van Ruinen. Dit was een bijdrage in natura die landbouwers bijdroegen om de koster te betalen voor het luiden van de klok. Hij ontdekte dat in de jaren 1549 – 1555 alleen ‘Rebrugge’ klokrogge leverde, terwijl in 1557 ineens ook meier ‘Coep te Rebrugge’ dat doet. Volgens Spek werd er voor hem enige honderden meters verderop een nieuwe boerderij gebouwd, namelijk de huidige meiersplaats.¹¹

6. Aalt Willem van Holthe

7. Oosten.

8. Noordoosten.

9. Noordwesten.

10. Westen.

11. Zuidwesten.

Beschrijving pand

Rheebruggen 8 ligt op het voorhof van de voormalige havezate. Op circa tien meter achter het pand bevindt zich de omgrachte slotplaats, nu een schilderachtige boomgaard (2). In zijn huidige voorkomen is Rheebruggen 8 een forse hallenhuisboerderij van het dwarsdeeltype met teruggeplaatste zijbaanders. Het bedrijfsdeel heeft een omvang van ca. 31,5 x 15,5 meter, het smallere woonhuis meet ca. 7,5 x 11,5 meter. Daarmee bezit het gebouw een respectabele lengte van 39 meter.

Het woongedeelte ligt naar de weg gekeerd. Het bezit een sobere topgevel voorzien van drie grote zesruitsvensters en een deurvenster met bovenlicht op de begane grond en twee kleinere vierruitsvensters op de verdieping, alle voorzien van hanenkammen in het bovenliggende metselwerk.

De gevels zijn opgemetseld uit handvormstenen van het formaat 21,5/22 x 10,5 x 5 bij een tienlagenmaat van ca. 58 cm. De gevel wordt beëindigd door uitkragende windveren voorzien van een makelaar, een bouwwijze die veelvuldig voorkomt in West-Nederland maar zelden op de Drentse zandgronden. In de gevel bevindt zich een natuurstenen ornamentje van een soort vruchtbaarheidsgod(in) met een kraag van bloemen en vruchten.

Het bedrijfs gedeelte telt aan beide zijden een groot aantal mestdeuren en stalraampjes en drie zijbaanders. Twee baanders zijn richting de vroegere oprijlaan gekeerd, het derde exemplaar bevindt zich aan de andere kant (10). Het achterste segment van het bedrijfs gedeelte, met een lengte van circa 7,5 meter is smaller dan de rest. Het wordt overdekt door een zeer lang schilddak en

bezit een lage achtergevel met enkel een mestdeurtje (9). Het steenformaat van het middelste bedrijfs gedeelte komt min of meer overeen met dat van het voorhuis, de tienlagenmaat is gemiddeld iets groter: 60 cm. ter rechterzijde en 62,5 cm. aan de linkerkant (deze gevel is in 1986 opnieuw opgemetseld). De achtergevel wijkt ook qua metselwerk af: dat is slordiger uitgevoerd en de gebruikte steenformaten variëren sterk: 22/23,5 x 10/11 x 4/5.

Constructie

Het pand is in het bezit van een vrij uitzonderlijke constructie. De zes ankerbalkgebinten hebben zware stijlen van vuren rondhout met een zeer forse lengte van ruim 5 meter. Niettemin bevinden de eiken ankerbalken zich op een normale hoogte van ca. 2,75 meter. Ten gevolge hiervan ontstaat er boven de slieten een buitengewoon hoge ruimte voor de oogstopslag, Uitzondering is het vijfde gebint, dat van oorsprong tussen de twee hooivakken zat. Hier bevindt de ankerbalk zich pas op 4.35 meter hoogte. Door de balk zo hoog te plaatsen werd voorkomen dat hij in de weg zat bij de opslag van het hooi, dat vanaf de grond werd opgetast. Later, waarschijnlijk pas in de tweede helft van de 20ste eeuw, is deze situatie ongedaan gemaakt en werd op de normale hoogte alsnog een eiken tussengebintbalk aangebracht. Daardoor is een soort etagegebint ontstaan en is er op de doorlopende slietenzolder één eiken ankerbalk zichtbaar (12, 27).

Forse vuren jaagbanden zijn door middel van gespijkerde halfhoutse lipverbindingen aan de stijlen en de gebintplaat bevestigd. De gebintplaat is zwaar uitgevoerd en bestaat deels uit vuren en deels uit eiken segmenten. Ook de gebintschoren zijn met

12. Het stalinterieur ter hoogte van het vijfde etagegebint.

lipverbindingen voorzien van zwaluwstaart aan de eiken ankerbalken bevestigd. Diverse ankerbalken dragen de sporen van verdwenen eiken korbelen die met pen-en-gatverbindingen bevestigd zijn geweest. De tussenbalk van het vijfde gebint mist dergelijke sporen en is aan de zaagbewerking te zien dan ook aanzienlijk jonger.

De uiteinden van de muurplaat steunen aan de zuidkant op een vergeleken bij de rest nogal fragiel ogende eiken stijl en worden onderling verbonden door een rondhouten dwarsplaat.

Het pand is hoofdzakelijk voor de veeteelt in gebruik geweest, wat aan de buitenzijde te zien is aan de vele mestdeuren en

stalraampjes en binnen aan de lange grupstal aan de westzijde en de grote potstallen voor jongvee aan de oostzijde en in het achterste deel van het pand. Tussen de eerste baander en de scheidingsmuur met het woongedeelte bevonden zich een paardenstal en een graansilo.

De boerderij werd in 1986 gerestaureerd en verbouwd, waarbij onder meer de linker zijgevel van het bedrijfsgedeelte met oude stenen opnieuw werd opgemetseld. Vrijwel alle gevels kregen nieuw voegwerk. Intern werd een klein gedeelte van de stal bij de woning getrokken. De zaadzolder werd geschikt gemaakt voor bewoning. Tegenover de boerderij verrees in 1987 een wagenschuur in traditionele stijl.

13. Woonkamer.

Interieur

In het voorhuis zijn onder meer de originele opkamer en kelder (met gemetselde keldertrap), een eenvoudige houten bedstedewand, en een schouwmantel en schoorsteen bewaard gebleven. Het interieur van het bedrijfsgedeelte werd in de 20ste eeuw aangepast ten behoeve van een modernere bedrijfsvoering. Behouden bleven onder meer – weliswaar in gemoderniseerde vorm – de hildezolder en de slietenzolder.

Stookhok

Het stookhok staat ten westen van het woonhuis. De meeste stookhokken op Drentse erven dateren uit de late 19de of vroege 20ste eeuw. De RCE stelt in de redengevende omschrijving (pag. 3) dat het gebouwtje tussen 1880 en 1900 moet zijn gebouwd, maar het staat al aangegeven op de kadastrale hulpkaart uit 1866 (56, 57).

De hoge leeftijd wordt bevestigd door de gebruikte handvormstenen, met een nagenoeg gelijk formaat als de stenen van het hoofdgebouw. Ook de houten stalraampjes geven een indicatie. In jongere exemplaren zitten meestal gietijzeren raampjes. De ingemetselde natuurstenen sluitsteen met een vrouwenkopje wekt de indruk dat hier dezelfde metselaar aan het werk is geweest die ook het ornament in de voorgevel heeft verwerkt (15).

14. Stookhok.

15. Hergebruikte sluitsteen in voorzijde stookhok.

Beschrijving potstal

Verder naar achteren ter linkerzijde staat een langgerekte, raamloze houten potstal met afmetingen van 19,2 x 7,4 meter. De buitenwanden zijn opgetrokken van zwart geteerde, gepotdekselde schaaldelen boven een gemetselde grondmuur. Het dak is rietgedekt. Aan de oostzijde is een zand- of turfhok uitgebouwd. Aan beide korte zijden bevindt zich een dubbele staldeur met daarnaast een enkele deur. Deze vervangt de vroeger mestdeurtjes in de zijgevel (17).

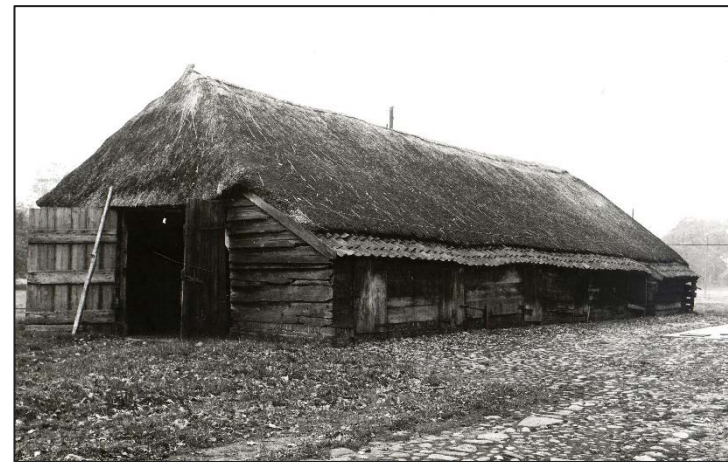
De schuur is tweebeukig en telt een zestal gebintvakken. Aan de oostzijde hiervan bevindt zich de krui- en voergang. Vijf van de zeven gebinten lijken op het eerste gezicht te zijn opgebouwd uit een allegaartje van oud eikenhout en modern rondhout. Het gaat hier echter om normale eiken ankerbalkgebinten, die bij de 'restauratie' in 1986 ernstig zijn toegetakeld. De liggers van het vijftal werden doorgezaagd en via een soort jukbeenconstructie hogerop geplaatst (24, 25). Ook de korbelen werden verwijderd.

Op een foto uit 1972 zien we in de opening van de staldeur nog een gaffelvormige ankerbalk die tegenwoordig is verdwenen (16). Achter de vijf verminkte ankerbalkgebinten bevinden zich aan de noordkant nog twee dekbalkgebinten die bij een vermoedelijk laat 19de-eeuwse of vroeg 20ste-eeuwse uitbreiding horen.

Van de oorspronkelijke constructie resteren negen van de tien eiken staanders, restanten van de twee gebintplaten, diverse jaagbanden en drie sterk verminkte ankerbalken.

16 – 17. Foto's uit 1972. Boven: in de deuropening is de verdwenen gaffelvormige ankerbalk te zien. Onder: de mestdeurtjes in de zijgevel zijn bij de 'restauratie' van 1986 verdwenen.

18. Zuiden.

19. Zuidoosten.

20. Poer in grondmuur.

21. Westen.

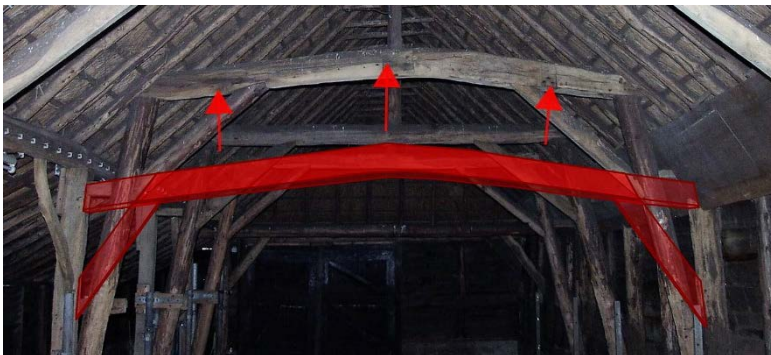
22. Noordwesten.

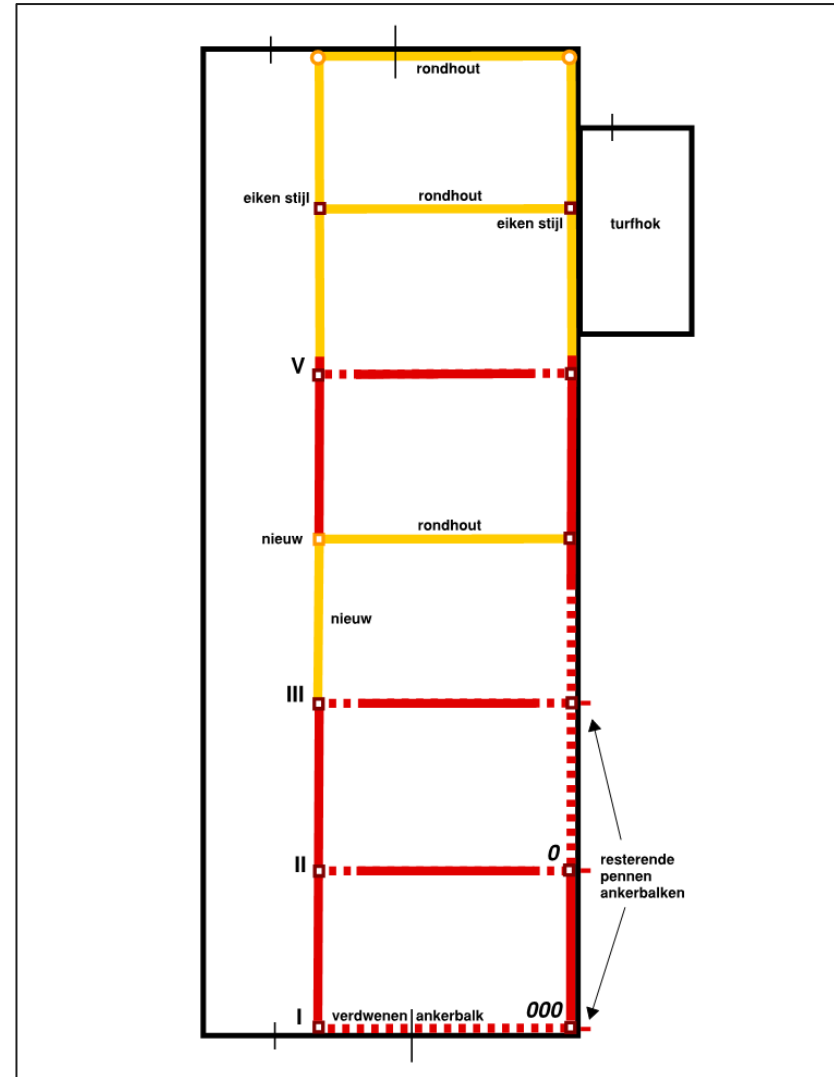
23. Pen van verdwenen ankerbalk.

24. Gebintconstructie van zuid naar noord gezien.

25. Voorstelling van de vroegere ankerbalkconstructie. Het donkerrode gedeelte is hogerop hergebruikt (pijlen). De uiteinden en korbelen zijn verdwenen.

26. Plattegrond potstal. In rood de eikenhouten gebintconstructie (stippellijn = verdwenen). In geel latere aanpassingen. Met vermelding van de zichtbare telmerken.

Dendrochronologische dateringen

Voor het dendrochronologische onderzoek werden twaalf monsters genomen in het hoofdgebouw en vijf in de potstal. In vijf gevallen was het hout afkomstig van de fijnspar (*picea abies*), in de overige gevallen betrof het eikenhout (*quercus*).

Het eikenhout moet afkomstig zijn geweest uit de directe omgeving, aangezien de uitkomsten het beste overeenkwamen met de referentiecurves van Drenthe en in enkele gevallen van de aangrenzende Duitse curven Artland/Oldenburger Münsterland en Kreis Steinfurt. De naaldhouten (vuren) onderdelen, bleken afkomstig te zijn uit de regio Jämtland/ Midden-Zweden en konden gedateerd worden via de database van het Deutsche Archäologische Institut (DAI) in Berlijn. De stammen konden ongetwijfeld gemakkelijk worden aangevoerd via de nabijgelegen Drentsche Hoofdvaart.

Aldus kan de uitkomst van zeven van de twaalf monsters in het hoofdgebouw als zeer betrouwbaar worden beschouwd (99,99 procent zekerheid). Van één monster is de uitkomst iets minder zeker, met name vanwege het vrij geringe aantal jaarringen dat geraadpleegd kon worden. Vervolgens is er nog een monster dat niet voldoet aan de (strengere) eisen voor een betrouwbare dendrochronologische datering. Het betreft daarbij overigens nog steeds een zekerheid van 99 procent. Drie monsters gaven in het geheel geen match.

In het hoofdgebouw is hout uit vier periodes verwerkt:

- De eik voor de hoge ankerbalk werd geveld in de herfst/winter van **1526**.
- De bomen voor de eiken gebintstijlen die zijn hergebruikt op de verdieping in het woongedeelte in als onderdeel van de baander werden gekapt in de herfst/winter van **1735**.
- De eiken gebintplaat met de telmerken aan de westkant dateert uit de herfst/winter van **1791**.
- De drie fijnsparren die werden gebruikt als gebintstijl zijn geveld tussen **1857** en **1864** (plusminus twee jaar).

In de potstal gelden drie van de vijf monsters als goed tot zeer goed. Ze wijzen richting een veldatum in of rond **1746**. De twee andere konden niet worden gedateerd.

Vijf monsters konden niet worden gedateerd: de eiken ankerbalk van het eerste gebint, de vuren stijl en de gebintplaatschoor van het tweede gebint, alsmede de vijfde stijl en de gebintplaat van de potstal, beide van eikenhout.

Eikenhout werd in verband met de snelle uitharding doorgaans binnen een of twee jaar na het kappen verwerkt. Bij naaldhout kon er iets meer tijd tussen kap en verwerking zitten, zeker als de stammen zoals in dit geval van ver moesten komen. Met een kleine onzekerheidsmarge kunnen we daarom **1527**, **1736**, **1747** (potstal), **1792** en **1865** als verwerkingsdata aanhouden. Dit zijn dus tevens de jaren waarin er op Rheebruggen belangrijke bouwactiviteiten zullen hebben plaatsgevonden.

N.B. In het computerprogramma van dhr. Pressler zijn per abuis enkele 'plaatsen van boring' verkeerd genoteerd. Deze zijn door de auteur in blauw gecorrigeerd.

08.04.17

Dendrodateringen van de houtmonsters

Object: Bouwhuis Rheebruggen, Deel, NL-7964KR Ansen, Rheebruggen 8 Coördinaten: Lat: 52,784°N Lon: 6,301°O Alt: 8m							Aantal jaarringen			Datering			Waarden die de mate van het synchroon verlopen met de referentiecurve aangeven				Referentiecurve
Code	Houtsoort	Plaats van boring	Oriëntering	Classificering	Telmerk		Kernringen	Spinterringen	Wankant	Spintgrens		Datum van kappen	R-waarde	Zekerheid in %	X/n-waarde	Index	
7706B 01 A	Quercus	Gebintconstructie, Gebintplaat tussen 1 en 2	W		V		65	19	Ja	1772	1791	1791 H/W	0,438	99,990	0,711	93,769	DE4840.NOH
7706B 02 A	Quercus	Gebintconstructie, Ankerbalk 5					62	16	Ja	1510	1526	1526 H/W	0,468	99,990	0,669	78,396	DE4961.ART
7706B 03 A	Picea abies	Gebintconstructie, Stijl 2	O		li		84	0	Nee			***** Nee					
7706B 04 A	Picea abies	Gebintconstructie, Gebintplaatschoor noord	O		li		192	0	Ja			***** H/W					
7706B 05 A	Quercus	Gebintconstructie, Ankerbalk 1					50	1	Nee			***** Nee					
7706B 06 A	Picea abies	Gebintconstructie, Stijl 1	W				181	0	Ja		1862	1862 H/W	0,716	99,995	0,818	437,647	SW E1002.JÄM
7706B 07 A	Picea abies	Gebintconstructie, Stijl 3	O		III		93	0	Nee		1861	1864 ±2	0,629	99,990	0,788	223,638	SW E1002.JÄM
7706B 08 A	Picea abies	Gebintconstructie, Stijl 1	O		I		156	0	Ja		1857	1857 H/W	0,803	99,995	0,810	519,070	SW E1002.JÄM
7706B 09 A	Quercus	Gebintconstructie, woning, Stijl 6	W				81	24	Ja	1711	1735	1735 H/W	0,447	99,990	0,639	70,979	NL7801.DRE
7706B 10 A	Quercus	Gebintconstructie, woning, Stijl	O				96	13	Ja	1722	1735	1735 H/W	0,569	99,990	0,773	196,647	NL7801.DRE
7706B 11 A	Quercus	Poort noord, Stijl noord	N				50	0	Nee	1711	1711	1731 ±6	0,405	99,000	0,724	69,548	DE4899.MSL
7706B 12 A	Quercus	Poort zuid, Stijl zuid					84	22	Ja	1713	1735	1735 H/W	0,556	99,990	0,714	146,933	NL7801.DRE
7706B 13 M	Quercus	Proben-MWK, 9A,10A,12A					109	0	Nee		1735	***	0,610	99,990	0,718	173,982	NL7801.DRE

Verklaring van de afkortingen: Oriëntering (O, Z, W, N) = windrichting
Classificering: (1) = hout dat voor de eerste keer gebruikt is, (2) = hergebruikt hout, R = hout voor een reparatie,
C = hout voor de completering van een constructie
Datering: H/W = herfst/winter - V/Z = voorjaar/zomer
*** = monster is niet geschikt of kan niet gedateerd worden
MWK = rekenkundig gemiddelde van de monsters

De monsters voldoen niet aan de eisen die voor een betrouwbare dendrochronologische datering gelden.
De uitkomst van de dateringen is niet zeker. De synchronisatie met de referentiecurve heeft grenswaarden bereikt.
Goede tot zeer goede monsters. De uitkomst van de dateringen kan als zeker beschouwd worden.
Codering voor de referentiecurve die gebruikt is: ART: Artland/Oldenburger Münsterland, DRE: NL, Drenthe, JÄM: SWE, Jämtland, MSL: Münsterland, NOH: Obergrafschaft Bentheim

Object: Landgoed Rheebruggen, Potstal, NL-7964KR Ansen, Rheebruggen 8							Aantal jaarringen			Datering			Waarden die de mate van het synchron verlopen met de referentiecurve aangeven				Referentiecurve
Code	Houtsoort	Plaats van boring	Oriëntering	Classificering	Telmerk		Kernringen	Spinterringen	Wankant	Spintgrens		Datum van kappen	R-waarde	Zekerheid in %	x/n-waarde	Index	
7707B 01 A	Quercus	Ankerbalkgebint, Stijl 1	O		1		38	18	Ja	1728	1746	1746 H/W	0,565	99,990	0,664	83,012	DE4851.STE
7707B 02 A	Quercus	Ankerbalkgebint, Stijl 2	O		li		43	17	Nee	1726	1743	1746 ±3	0,484	99,990	0,771	115,155	NL7801.DRE
7707B 03 A	Quercus	Ankerbalkgebint, Stijl 3	O		lii		40	6	Nee	1719	1725	1739 ±6	0,610	99,990	0,756	131,904	DE4960.ART
7707B 04 A	Quercus	Ankerbalkgebint, Stijl 5	O		1		70	14	Ja			**** H/W					
7707B 05 A	Quercus	Ankerbalkgebint, Gebintplaat bin Stijl 1	O				75	6	Nee			**** Nee					

Verklaring van de afkortingen: Oriëntering (O, Z, W, N) = windrichting
 Classificering: (1) = hout dat voor de eerste keer gebruikt is, (2) = hergebruikt hout, R = hout voor een reparatie.
 C = hout voor de completering van een constructie
 Datering: H/W = herfst/winter - V/Z = voorjaar/zomer
 *** = monster is niet geschikt of kan niet gedateerd worden
 MWK = rekenkundig gemiddelde van de monsters

De monsters voldoen niet aan de eisen die voor een betrouwbare dendrochronologische datering gelden.
 De uitkomst van de dateringen is niet zeker. De synchronisatie met de referentiecurve heeft grenswaarden bereikt.
 Goede tot zeer goede monsters. De uitkomst van de dateringen kan als zeker beschouwd worden.
 Codering voor de referentiecurve die gebruikt is: ART: Artland/Oldenburger Münsterland, DRE: NL, Drenthe, STE: Kreis Steinfurt

27- 30. De ankerbalk van het vijfde gebint is vervaardigd uit een eik geveld in 1526 (boring 02) en hergebruikt in een grenen constructie uit circa 1865.

31 – 36. Onderdelen van (met name) eiken staanders, met veldatum 1735 zijn hergebruikt als baanderdeurposten en als steunbalken voor de uiteinden van de gebintplaten. Deze laatste zijn nu – zwart gebeitst – zichtbaar in de twee slaapkamers op de zolderverdieping van het woonhuis. Door de dak- en vloerisolatie is het zicht op deze onderdelen enigszins beperkt.

33. Noorderstijl noordelijke baander (boring 11).

34. Zuiderstijl zuidelijke baander (boring 12).

35. Steunbalk gebintplaat westzijde (boring 9).

36. Steunbalk gebintplaat oostzijde (boring 10).

37- 38. De ruim 7 meter lange gebintplaat, afkomstig van een eik geveld in 1791 (boring 01), hergebruikt in de grenen constructie uit 1865.

39 – 41. Gehakte telmerken op de gebintplaat uit 1791, achtereenvolgens het eerste deel met III, en het tweede deel met IIIII en IIIII. Een niet-kloppende reeks waaruit blijkt dat één van de twee segmenten oorspronkelijk aan de overzijde zat.

42 – 43. De vuren houten oostelijke en westelijke stijl van het eerste gebint, alsmede de oostelijke stijl van gebint drie gaven veldata weer tussen 1857 en 1864, waarmee – het vervoer vanuit Scandinavië in acht genomen – een bouwphase in of kort na 1865 aannemelijk is.

De boorproeven van stijl twee (oostzijde) en een vuren gebintplaatschoor (boringen 03 en 04) gaven weliswaar geen match, maar het is zo goed als zeker dat zij en de andere vuren stijlen en schoren een vergelijkbare leeftijd hebben. De onderdelen bezitten namelijk een sluitende telmerkenreeks van I t/m VI. Ook het vuren of grenen gedeelte van de gebintplaten zal vermoedelijk uit de bouwphase van ca. 1865 dateren.

44 – 45. De eiken ankerbalk van het eerste gebint (boring 05) leverde helaas geen jaartal op. Vanwege de overeenkomsten met het exemplaar uit 1526 (o.a. wat betreft het formaat van het gat voor het korbeel) is een hoge leeftijd ook hier niet uitgesloten.

46 – 47. De eiken liggers van de gebinten twee (links) en drie (rechts) zijn dendrochronologisch niet getest. Dat ze eveneens zijn hergebruikt, blijkt uit de gaten voor toognagels en gleuven voor korbelen. Ze moeten logischerwijs dus ouder zijn dan 1865. Toen werden in plaats van korbelen gespijkerde schoren met een liplasverbinding aangebracht. Raadselachtig is het gaaf bewaard gebleven schors, dat meestal spoedig na de kap loslaat of door insecten wordt opgepeuzeld.

48. Potstal eerste stijl uit 1746 (boring 01).

49. Tweede stijl (boring 02).

50. Derde stijl (boring 03).

51. De vijfde stijl gaf geen match (boring 04).

52. De gebintplaat gaf geen match (boring 05).

53. Gehakt telmerk oostzijde.

54. Gegutst telmerk westzijde.

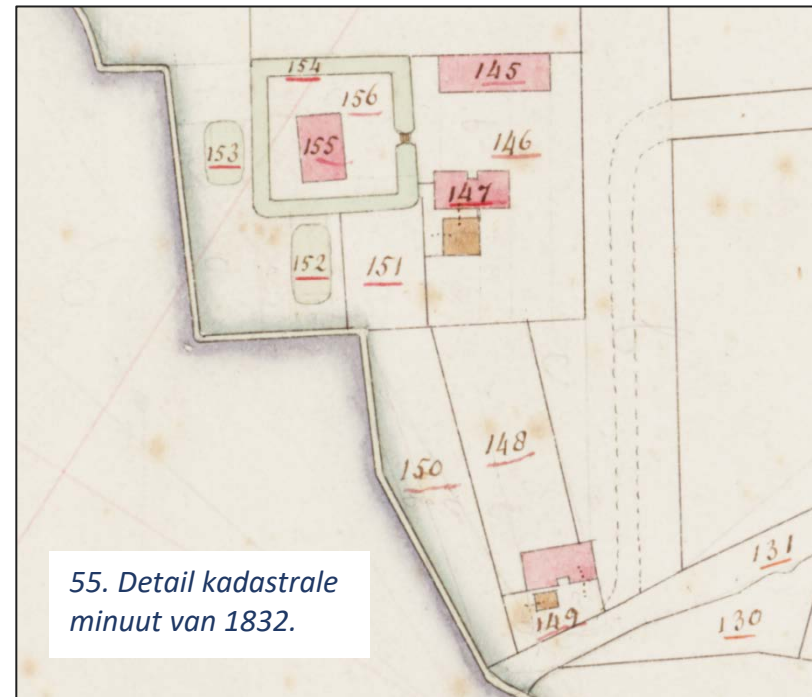
Interpretatie gegevens

Bouwhuis of pendantschuur?

Als Heringa en Spek gelijk hebben in hun opvatting dat de middeleeuwse pachtboerderij halverwege de 16de eeuw tot bouwhuis van de nieuwe havezate werd ingericht, moeten beide bouwwerken vlak bij elkaar hebben gestaan. Voor Rheebruggen 8, op een steenworp van de slotplaats gelegen, gaat dat zeker op. Toch zijn niet alle bronnen van mening dat we hier met (de opvolger van) het oude bouwhuis te maken hebben.

De redengevende omschrijving van de RCE lijkt ervan uit te gaan dat dit wel het geval is: *“Op deze plek stond een schuur van de voormalige havezathe Rheebruggen. In de periode 1832-1840 is de schuur uitgebreid tot boerderij met gebruikmaking van materialen van de toen gesloopte voormalige havezathe.”*. Een vergelijkbare opvatting valt te lezen in het standaardwerk *Huizen van Stand* onder redactie van J. Bos, F.J. Hulst en P. Brood.¹²

Inderdaad toont de kadastrale minuutplan van 1832 (waarvan de inmetingen in 1828 zijn verricht) een forse schuur min of meer op de plaats van de huidige boerderij (perceelnr. 147 op afb. 55). Direct ertegenover staat echter een sinds lang verdwenen tweede gebouw (nr. 145). Volgens Bertus Boivin was dit, en niet de schuur, het oudste bouwhuis.¹³ Het bouwwerk zou door Aalt Willem van Holthe waarschijnlijk al in 1829 – dus vóór de sloop van de havezate – bewoonbaar zijn gemaakt en in de verhuur gedaan. Huurder was Hendrik Schultinge, ook wel Hendrik Mesken genoemd.¹⁴ Boivin

baseert zich op een van de recente onderzoekers van Rheebruggen, H. Koops van 't Jagt, die schrijft:

“Nadat Susanna Leonora van Holthe, echtgenote van mr. J.H. Westra in 1860 Rheebruggen middels boedelscheiding had verkregen, is het landgoed flink onder handen genomen. In de volgende jaren 1862 – 1865 zijn de drie boerderijen op Rheebruggen herbouwd [bedoeld worden Rheebruggen 6, 8 en 10], waarbij het oude bouwhuis en de schuur ernaast zijn afgebroken. Op de plaats van de pendant schuur [bedoeld wordt de voorganger van Rheebruggen 8] verrijst een nieuwe boerderij waarvan het voorhuis

wat dichterbij de weg is komen te staan. In de gevel zijn ornamenten welke ooit de gevel van de havezate sierden.”

Dit citaat levert heel wat stof voor discussie. Om te beginnen kunnen beide panden op het voorplein voor bouwhuizen doorgaan. Dergelijke bouwwerken konden een agrarische functie hebben, maar ook dienen als werkplaats of koetshuis.¹⁵ Dat laatste lijkt het geval bij nummer 145. In de oorspronkelijke aanwijzende tafels van het kadaster (OAT) wordt dit pand inderdaad als ‘huis’ aangeduid. Maar door de lange, smalle vorm gaat de gedachte eerder uit naar een gelegenheid waar paarden, wagens en rijtuigen werden gestald. Vaak was daar ook een dienstwoning in ondergebracht.¹⁶

Gebouwen met een agrarische functie waren bij voorkeur rondom goed bereikbaar en wat dat aangaat was nummer 145 onpraktisch gelegen, met één lange zijde tegen de perceelsgrens (55). De voorganger van Rheebruggen 8 daarentegen, lag midden op perceel 146. De zijbaander maakt duidelijk dat het pand toegankelijk was voor hooi- en oogstwagens en tevens kubbingen bezat waar vee werd gestald. Ook de reeds aanwezige potstal achter het gebouw suggereert dat hier de agrarische hoofdactiviteiten plaatsvonden. Dat het daarbij om meer ging dan een gewone schuur, blijkt uit het feit dat het pand de lichtbruine inkleuring mist waarmee bijgebouwen op de kadastrale minuut werden aangegeven. Het is dus zeker niet uitgesloten dat ook dit pand bewoonbaar was.

In het Grondschattingsregister van 1644 wordt het eerste en dan nog enige bouwhuis als volgt omschreven: *‘een schuere met sijne coolgarden en hoven daer bij leggende’*.¹⁷ Ook het pand op de plek van Rheebruggen 8 wordt in de OAT als ‘schuur met erf’ betiteld.

De vermelding van een erf verwijst nadrukkelijk richting een agrarische functie. De moestuin (coolgarden) grenst als perceel 151 direct aan dit erf.

Met andere woorden: van beide bouwhuizen had de voorganger van Rheebruggen 8 de vorm, functie en ligging die het beste passen bij een verleden als pachtboerderij. Als dit inderdaad klopt, moet het pand dat Koops van ’t Jagt als het oorspronkelijke bouwhuis aanwijst pas na 1644 zijn verzezen, aangezien van een tweede pand nog geen sprake is in het Grondschattingsregister. De ontdekking van een (hergebruikte) ankerbalk uit 1526/ 1527 in het huidige pand, ondersteunt deze theorie – al valt natuurlijk niet uit te sluiten dat de balk uit het tegenovergelegen pand afkomstig was. Ook de veronderstelling van Heringa en Spek dat de pachtboerderij er eerder was dan de havezate wordt erdoor bevestigd.¹⁸

Verbouw of herbouw?

Maar mogen we nu stellen dat Rheebruggen 8 – dat overduidelijk pas in de 19de eeuw zijn huidige vorm kreeg – ook daadwerkelijk het oudste bouwhuis *is*? Werd het huidige pand, zoals de RCE veronderstelt, inderdaad uitgebreid rond een bestaande kern? Of hebben Boivin en Koops van ’t Jagt gelijk en is het omstreeks 1862 – 1865 onder de jonkvrouw Van Holthe helemaal afgebroken en dichterbij de weg opnieuw opgebouwd met gebruikmaking van sloopmateriaal?¹⁹

De gebintconstructie geeft weinig houvast. Van de oude eiken constructie is niet genoeg overgebleven. De uit 1735 daterende restanten van gebintstaanders zijn allemaal hergebruikt, deels als

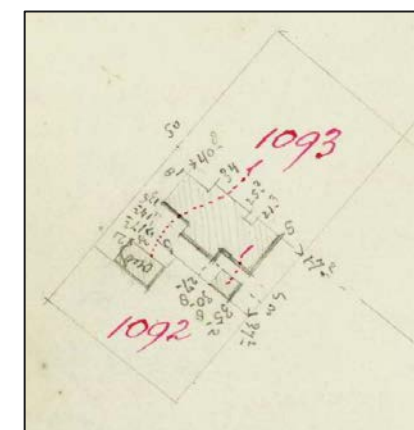
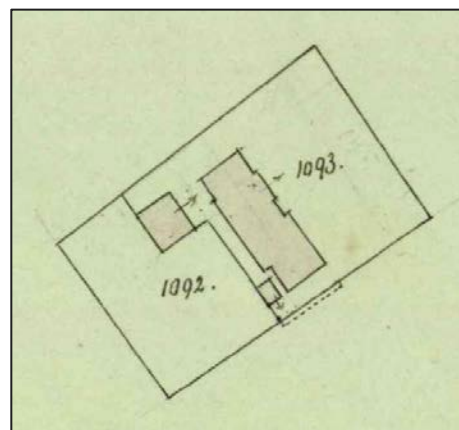
verbindingstuk tussen gebintplaat en brandmuur, deels als baanderdeurstijlen. Wat hun oorspronkelijke lengte en positie was, valt niet meer na te gaan. Wel zijn er behalve de ankerbalk uit 1526 /1527 nog drie andere eiken liggers die tekenen van hergebruik vertonen, zoals pen- en gatverbindingen van verdwenen korbelen. Helaas ontbreken telmerken die duidelijkheid zouden kunnen scheppen over de oorspronkelijke positie. De ankerbalk van gebint 1, die qua uiterlijk het meest overeenkomt met de balk uit 1526, leverde helaas geen dendrochronologische match op (44, 45). De liggers van gebinten 2 en 3 zijn niet getest. Ze wekken de indruk veel jonger te zijn, door de relatieve gaafheid van het houtoppervlak en de goed bewaard gebleven schors op de wankanten (46, 47). Toch moeten deze balken van vóór 1865 dateren. Dat geldt waarschijnlijk niet voor de eiken ankerbalken van gebinten 4 en 6, die sporen van eerder gebruik missen. De tussenbalk van gebint 5 is pas na 1986 geplaatst.

Eigenlijk zit alleen het gebintplaatsegment uit 1791/ 1792 met de telmerken IIII tot en met IIIIII aantoonbaar op een logische plek, namelijk boven de standers 4 tot en met 6 – als je tenminste in tegengestelde richting telt als op de vuren onderdelen is gedaan (39, 41). Het segment met het telmerk III moet logischerwijs deel hebben uitgemaakt van de tegenoverliggende gebintplaat. Het is al met al een te magere oogst om nog van een ‘oudere constructie’ te kunnen spreken, te meer omdat de eiken ankerbalken in veel jongere vurenhouten gebintstijlen zijn ingepast.

Die stijlen zijn dendrochronologisch gedateerd in de periode 1857 – 1864, precies de tijd waarin Koops van 't Jagt de herbouw plaatst. Ze vormen samen met de schoren, jaagbanden en het leeuwendeel

van de gebintplaten hoogstwaarschijnlijk één bouwfase. De herbouwtheorie lijkt daarmee op het eerste gezicht krachtig te worden ondersteund. In 1866 werd bovendien een kadastrale hulpkaart van het pand gemaakt, wat eveneens duidt op bouwactiviteiten kort tevoren (56, 57). Daarbij hoeft het overigens niet om de inmeting van een heel nieuw pand te zijn gegaan. De nieuwe kaart kan ook noodzakelijk zijn geweest vanwege een uitbreiding, de bouw van het stookhok, of – zoals we verderop zullen zien – om fouten op de originele minuut te corrigeren.

Want ondanks de dendrochronologische uitkomsten is de volledige herbouw nog geen uitgemaakte zaak. Om te beginnen mag je verwachten dat een steenrijke familie als de Van Holthes, die nota bene zelf in de bouwhandel zat, de herbouw van zo'n kapitale boerderij uitbesteedde aan een goede aannemer. Nu is het

56 – 57. Op de kadastrale hulpkaart uit 1866 (links) heeft het complex, met uitzondering van de potstal en de bij de veldmetingen (rechts) vergeten rechterkrimp van het voorhuis, zijn huidige vorm.

voorhuis inderdaad degelijk uitgevoerd. Des te opmerkelijker is het dat voor de gebintconstructie gebruik werd gemaakt van een allegaartje aan hergebruikt hout. De gebintstijlen met hun jaagbanden zijn op zich wel professioneel gemaakt, maar de verbindingen met de eiken liggers zijn ronduit slordig. Die werden duidelijk niet vooraf op de timmermanswerkplaats passend gemaakt – zoals gebruikelijk was bij een nieuw gebint (58, 59).

Ook het grondplan van de boerderij laat niet de eenheid zien die je bij een nieuw ontworpen 19de-eeuwse boerderij mag verwachten. Veel wijst juist richting de uitbouw van een bestaand pand. Het woonhuis is bijvoorbeeld een vrijwel op zichzelf staand onderdeel, zonder constructieve verbinding met het middelste bedrijfsgebied. Dat komt op zich vaker voor bij 19de-eeuwse Drentse boerderijen. Toch kan het een aanwijzing zijn dat het woonhuis tegen een bestaand pand werd gezet.

Van een uitbreiding lijkt duidelijker sprake te zijn bij het smallere achterste segment met de jongveestal en de doorrit. Zo'n stalverlenging, met een krimp aan een of beide zijden, komt

58 – 59. De slecht aansluitende verbindingen tussen stijlen en ankerbalken ogen weinig professioneel.

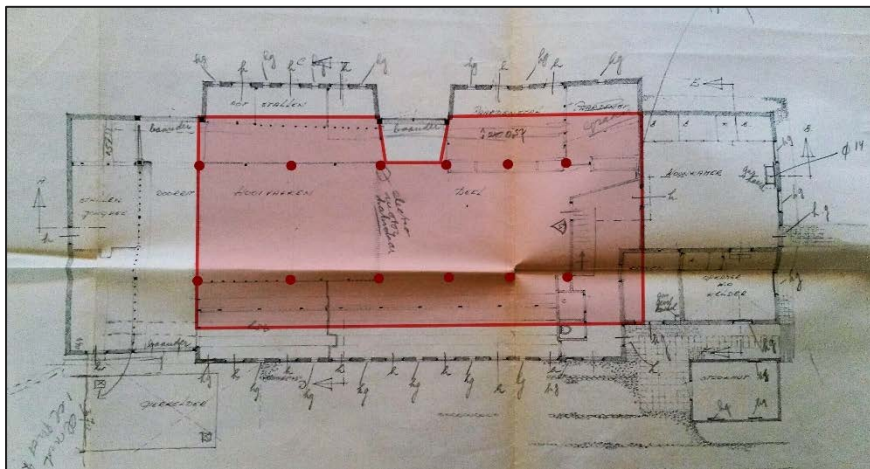
eveneens wel vaker voor, maar in dit geval is hij ongebruikelijk lang. De achtergevel is erg laag en het onregelmatige metselwerk wijkt af van het regelmatige werk elders. Intern valt de geïmproviseerde wijze op waarop de gebintplaat en de dakconstructie worden ondersteund (60). Het maakt allemaal niet de indruk onderdeel te

60. Onder de uiteinden van de gebintplaten en de dwarsplaat zou logischerwijs een laatste ankerbalkgebint moeten zitten – of op z'n minst een set robuuste stijlen. In plaats daarvan zijn twee dunne, hergebruikte eiken balkjes aangebracht (rode pijlen). Ze zijn verkeerd om geplaatst – het smalste uiteinde dient altijd onderaan te zitten – waarmee de indruk van een amateuristische ingreep wordt versterkt. Bij gebrek aan een ligger rusten de slieten op een provisorisch aangebrachte dwarsverbinding (groene pijlen).

zijn van een weloverwogen herbouwplan. Toch staat de uitbouw al op de kadasterkaart van 1866 en moet deze volgens de herbouwthorie dus tegelijk met de rest tot stand zijn gekomen.

Het middengedeelte van de boerderij vertoont ook de nodige afwijkende kenmerken. Zo is de afstand tussen de gebintstijlen in de zuidelijke helft veel geringer dan in de noordelijke helft. Daardoor bestaat het vermoeden dat bij het plaatsen van de staanders in 1865 (deels) rekening moest worden gehouden met een bestaande opstelling. Het valt op dat de lengte van het huidige middengedeelte vrij nauwkeurig overeenkomt met de lengte van het oude bouwhuis op de kadastrale minuut. Ook de baander bevindt zich op dezelfde hoogte (61).

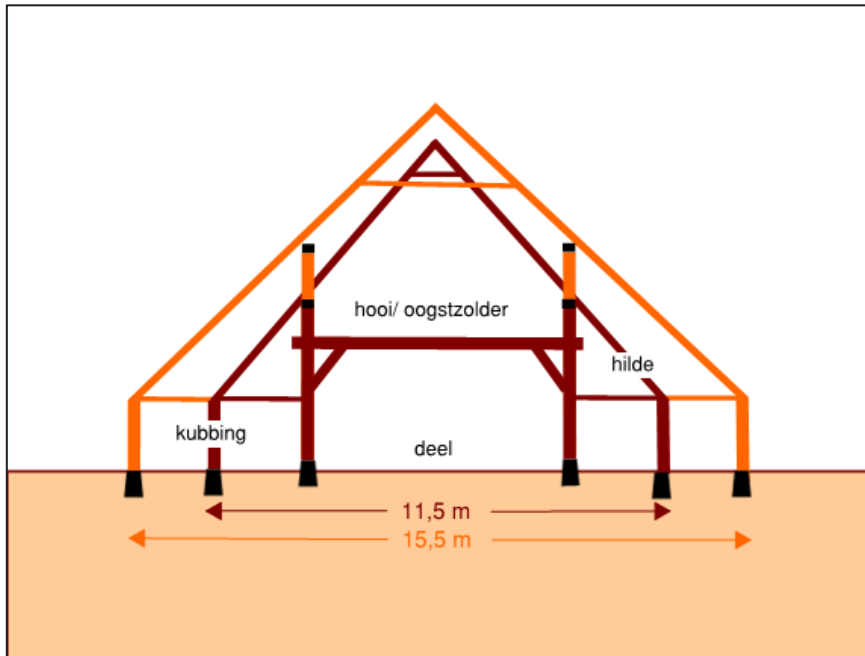

61. De contouren van het bouwhuis bij benadering op het huidige pand geprojecteerd. De huidige gebintstijlen zijn eveneens in rood aangegeven; links staan zij verder uiteen dan rechts.

De breedte komt niet overeen, maar het pand wekt de indruk fors te zijn verbreed. De kubbingen, de lage zijbeuken waar het vee werd gestald, zijn namelijk uitzonderlijk diep; de afstand tussen gebintstijl en buitenmuur bedraagt ca. 4,30 meter, terwijl in de 19de-eeuwse boerderijen 2,50 tot 2,75 meter normaal was²⁰. Het middendeel is daarentegen buitengewoon smal, slechts 5,80 meter. Bij een boerderij van dit formaat valt een breedte van tenminste 6,50 meter te verwachten.²¹ Met de huidige maten ontstaat namelijk veel loze ruimte in de kubbingen, terwijl de hooivakken op de deel (de grondtas) onnodig krap zijn. Kortom: als hier rond 1865 volledige nieuwbouw zou zijn gepleegd, waarom werd er dan niet voor gangbare afmetingen gekozen?

Als echter een bestaand gebouw als uitgangspunt diende, dan vallen de afwijkende dimensies goed te verklaren. Om in een te klein geworden boerderij meer hooi en oogst kwijt te kunnen, kun je immers twee dingen doen: het pand verlengen óf verhogen.²² Aangenomen dat de uitbreiding naar achteren al was gerealiseerd, kon het pand alleen nog naar voren worden verlengd, maar dan bleef er te weinig ruimte over voor het woonhuis.

Het lijkt erop dat de oplossing werd gevonden in een niet alledaagse ingreep: de gebintstijlen, die waarschijnlijk zo'n 3,50 tot 4 meter hoog waren, werden vervangen door de vuren exemplaren van ruim 5 meter. Daarbij bleven de ankerbalken op 2,75 meter hoogte gehandhaafd. Zo ontstond een zee aan extra opslagruimte tussen de slietenzolder en het dak. Ook de hildezolders boden veel meer plaats (62). Om geen abnormaal steil dak te krijgen, moesten ofwel de zijgevels flink worden opgetrokken of het pand moest worden verbreed. Men koos voor dat laatste.

62. Hypothetische voorstelling waarbij het oude bouwhuis (bruin) rond 1865 werd verhoogd en verbreed (oranje). Door de oude eiken gebintstijlen te vervangen voor exemplaren van ruim een meter langer, ontstond veel extra opslagruimte op de oogstzolder en de hildezolders.

Al met al zijn er ondanks de onmiskenbare bouwfase rond 1865 dus heel wat redenen om aan het idee van een volledige herbouw te twijfelen. De RCE plaats de uitbreidingen naar voren en achteren dan ook tussen 1832 en 1840 (zie pag. 3). Daarvoor zijn tijdens dit onderzoek echter geen bewijzen gevonden. Het woongedeelte past stilistisch gezien zowel in het jaar 1835 als in 1865. Het steenformaat was in deze hele periode gangbaar en hetzelfde geldt

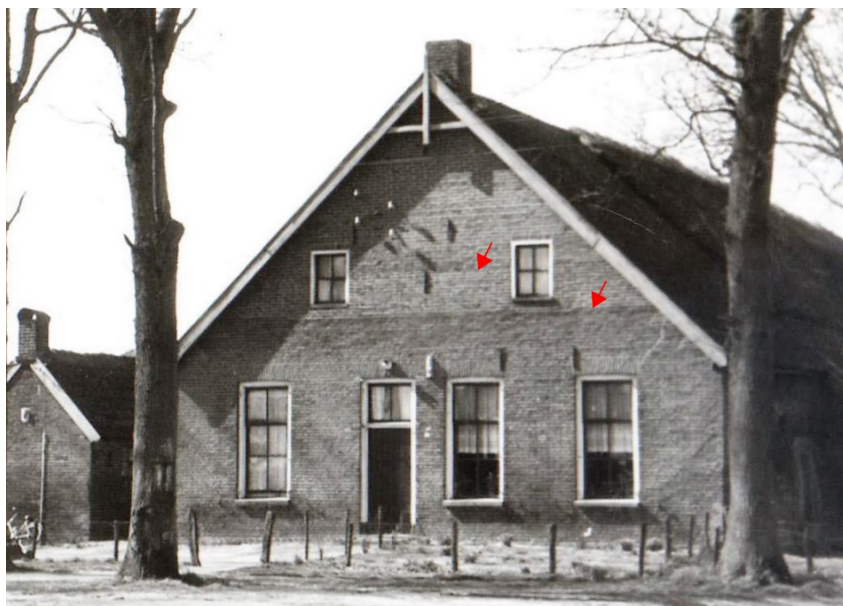
voor de getoogde raam- en deurvensters. De 6-ruits raamindeling met dunne middenstijl hoort meer thuis in de tweede helft van de 19de eeuw, maar de ramen kunnen een keer vervangen zijn. Dezelfde bakstenen en vensters treffen we overigens aan bij Rheebruggen 10, de voorgevel van nummer 6 én bij de boerderij op de Nieuwe Kamp (Anserweg 8). Deze laatste zou volgens Boivin zijn gebouwd rond 1836.²³

63. Anders dan aan de westzijde bezit de kubbing aan de oostzijde vlechtingen. Het bovenste exemplaar wordt deel bedekt door de zijmuur van het woongedeelte. Bewijs voor een oudere bouwfase? Of zijn de vlechtingen aangebracht bij de restauratie in 1986? Het nieuwe voeg- en inboetwerk heeft de bouwsporen hier weggewist. Op oude foto's is het muurtje steeds uit het zicht.

Wel is duidelijk dat de voorgevel nog vóór 1900 twee of mogelijk zelfs drie keer is aangepast. Vlak onder de vierruitsvensters op de verdieping loopt een grens waarboven een strook slordig metselwerk te zien is van een iets afwijkende steen. Daarboven vertoont zich opnieuw regelmatig metselwerk (64, 65). Jammer genoeg zijn de gevels van Rheebruggen 8 tijdens de restauratie in 1986 nogal ijverig opnieuw ingevoegd waardoor veel details verloren zijn gegaan.

Het lijkt er hoe dan ook op dat de gevel oorspronkelijk vlak boven de eerste bouwlaag was afgewolfd. Vervolgens werd de gevel hoger opgemetseld en voorzien van een bescheidener wolfeind. Dat

64 – 65. Op de zwart-witfoto zijn in het metselwerk van de voorgevel goed de verschillende bouwfases waarneembaar. Met name ter hoogte van de zoldervensters bevindt zich een band metselwerk met een afwijkende steen (vechtmaat).

verdween op zijn beurt voor een geheel gemetselde topgevel. Tegelijkertijd – of mogelijk nog later – kreeg het woongedeelte een dak van platte Friese pannen en een vooruitstekende daklijst in chaletstijl. Voordien was het woonhuis waarschijnlijk rietgedekt, zoals nu nog het geval is bij nummer 10.

Verschoven of op z'n plek?

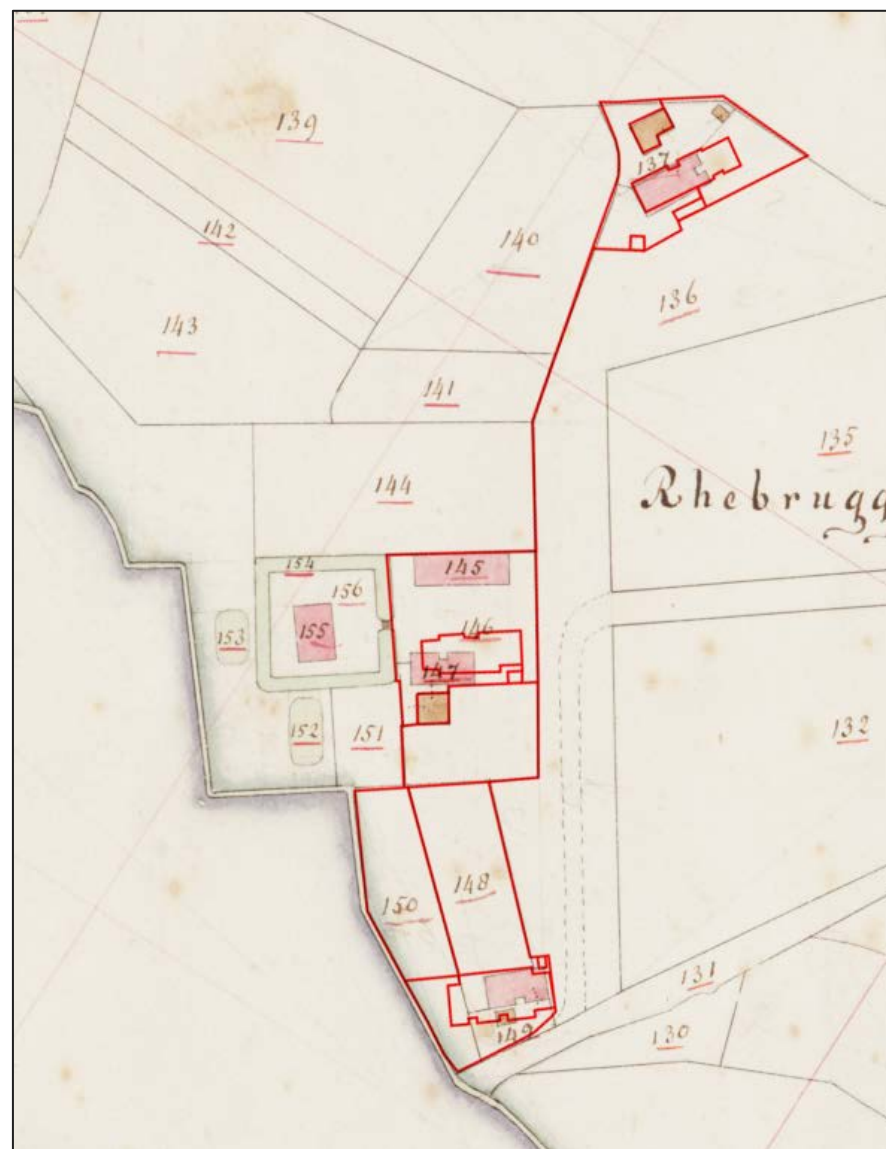
Maar hoe zit het nu met de verplaatsing van het pand richting de weg? Het klopt dat de ligging van het oude bouwhuis op de kadastrale minuut van 1828/ 1832 niet overeenkomt met de plaats van het huidige pand. Het bouwhuis ligt op de kaart meters verder

naar achteren. Toch hoeft dat niet per se op een verplaatsing te duiden. Een vergelijkbare discrepantie tussen de bebouwing op de kadastrale minuut en de tegenwoordige ligging is namelijk zichtbaar bij Rheebruggen 10 (66). Ook bij dit pand is het huidige middengedeelte qua lengte vrijwel gelijk aan het pand op de kaart uit 1828 en zit de zijbaander op dezelfde plek.

Twee buurpanden die beide werden afgebroken en enkele meters verplaatst? Allicht is dat mogelijk, maar wat was de dringende noodzaak voor zo'n kostbare ingreep? Het ligt meer voor de hand dat de cartografen bij het intekenen van de bebouwing gewoon een vergissing hebben gemaakt.

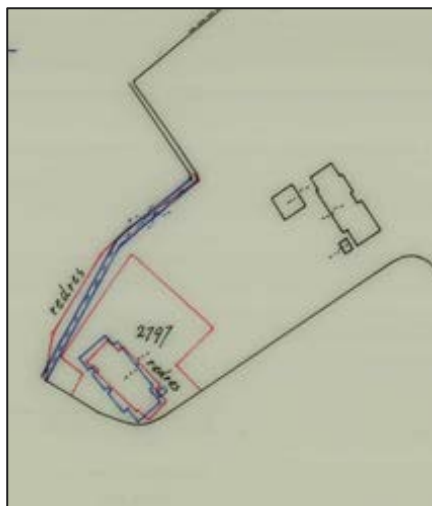
66. Deze projectie van de kadastrale grenzen uit 1940 (rood) op de kadastrale minuut van 1828/1832 laat goed het 'verschuivingsvraagstuk' zien. De perceelsgrenzen zijn in meer dan een eeuw niet veranderd. Ook de meiersplaats ligt op de juiste plek – al is het pand na 1828 naar achteren toe verlengd. Rheebruggen 8 is daarentegen een flink stuk van zijn plek verschoven. Hetzelfde geldt voor Rheebruggen 10. Daarvan werd de ligging in 1997 weliswaar gecorrigeerd (zie afb. 67) maar dan nog komt de situatie niet overeen. De verschuiving is in beide gevallen bijna even groot (noordwaarts gericht voor nummer 8, zuidwaarts voor nummer 10).

Vierkante potstal?

Terwijl het hoofdgebouw op de kadastrale kaarten is verschoven, staat de potstal van de minuut uit 1832 tot en met de kadastrale hulpkarta uit 1997 onverminderd op dezelfde plek, merkwaardig genoeg als een vierkant gebouw. De huidige stal is echter al heel lang langwerpig (16, 17). Het is zelfs de vraag of hij ooit vierkant is geweest. Ook op de veldmetingen uit 1866 is de stal namelijk als langwerpig gebouw getekend (57). Weliswaar is hij nadien met twee gebintvakken verlengd, maar ook het deel met de vijf oudere eiken gebinten is langer en smaller dan het bouwwerk op de kadastrale kaarten. Eigenlijk is een vierkante vorm alleen mogelijk als we aannemen dat de stal aanvankelijk slechts vier gebinten telde en niet twee- maar driebeukig was.

67. Op deze kadastrale hulpkarta uit 1997, waarop de ligging van Rheebruggen 10 wordt gecorrigeerd, staat de potstal naast nummer 8 nog steeds als een vierkant gebouw aangegeven. In feite zal het toen al zeker een eeuw zijn huidige vorm hebben gehad. Opnieuw een voorbeeld dat de kadastrale weergave niet altijd klopt met de werkelijkheid.

Nuanceringsen

In de eerder aangehaalde citaten van het RCE en Koops van 't Jagt staan nog enkele beweringen die nuancering behoeven. Zo gaat Koops van 't Jagt te kort door de bocht met zijn opmerking dat alle boerderijen in 1862 – 1865 werden herbouwd. Rheebruggen 6 (de meiersplaats) kreeg in de 19de eeuw weliswaar een nieuwe voorgevel en onderging een inmiddels weer ongedaan gemaakte stalverlenging, maar verder is deze boerderij minimaal 18de-eeuws en mogelijk ouder (zie pag. 34). Rheebruggen 10 is in het kader van dit onderzoek niet bekeken, maar ook dit pand lijkt te zijn uitgebreid rondom een oudere kern.

Verder moet de vaak gehoorde veronderstelling dat bij de verbouw of herbouw van Rheebruggen 8 gebruik werd gemaakt van sloopmateriaal van de havezate zelf, naar het rijk der fabelen worden verwezen. De bakstenen hebben geen 16de-eeuws maar een 19de-eeuws formaat. De hergebruikte ankerbalken en gebintstijlen komen niet uit een adellijke woning maar een agrarisch gebouw. Alleen de gebeeldhouwde ornamenten in de voorgevel en het stookhok kunnen aan de havezate hebben toebehoord, maar zelfs dat is niet zeker.²⁴

Opmerkelijk hout

De vondst van een ankerbalk uit 1527 is treffend. Het is een van de vroegere voorbeelden uit Drenthe waaruit blijkt dat ook hier afscheid werd genomen van de zware middeleeuwse langs balkconstructies (oplecht warck) ten faveure van de lichtere ankerbalkconstructies. Het zuiden en westen van Nederland waren

Drenthe daarin al voorgegaan. Overigens waren de oudste ankerbalkconstructies vaak nog behoorlijk zwaar uitgevoerd. De ankerbalk van Rheebruggen is daarentegen licht van proporties.

Het is curieus dat uitgerekend op landgoed Rheebruggen, dat bekend stond om zijn loofhoutplantages, gebruik werd gemaakt van Scandinavisch naaldhout voor de gebintconstructie van de 'nieuwe' pachtboerderij. De keuze voor vuren rondhout maakt het nog opmerkelijker. Vurenhout was ook in de 19de eeuw al het goedkopere en minder duurzame alternatief voor grenen.²⁵ Het werd veel minder vaak voor gebintconstructies gebruikt en dan ook nog gedurende een korte periode, pakweg tussen 1860 en 1890.²⁶

De keuze voor dit goedkope materiaal geeft te denken. Was freule Susanna Leonora van Holthe wellicht aan de zuinige kant? Liet zij om die reden de veel te kleine oude ankerbalken hergebruiken in de nieuwe boerderij? Het is gissen natuurlijk, maar dat de rijkste jonkvrouw van Drenthe geen houtje verspilde, lijkt ook te spreken uit de baanderdeurstijlen, waarvoor een paar oude standers vol gaten werden verzaagd...

Meiersplaats

De meiersplaats (Rheebruggen 6) is in het kader van dit onderzoek bekeken als referentiebouwwerk (68, 69). De opzet van dit pand is echter heel anders dan dat van Rheebruggen 8. Het is een normaal traditioneel hallenhuis zonder afwijkende kenmerken. Hoewel de bakstenen voorgevel 19de-eeuws moet zijn, is de eiken gebintconstructie beslist ouder. De hoge plaatsing van de ankerbalken in de gebintstijlen komt veel voor bij 16de-eeuwse

gebinten (70).²⁷ De gehakte en gegutste telmerken zijn daarentegen weer vaker te vinden bij laat 17de-eeuwse en 18de-eeuwse gebinten (71, 72). Het pand meet ca. 29,5 x 15,5 meter. Oorspronkelijk telde het vermoedelijk negen gebinten. Het pand heeft veel karakteristieke onderdelen behouden, zoals een voorkamer met bedstedewanden, kelder en opkamer; een pompstaart nog in het bezit van de originele pomp en een bedrijfsgedeelte met leemvloer, potstallen, koestal, paardenstal en hildezolders.

Boivin weet te vermelden dat jonkvrouw Henriëtte Christina na de dood van haar man in 1759 de meiersplaats heeft opgeknapt en wellicht zelfs herbouwd. Ze verkocht daarbij onder meer een 'olde gebinte' afkomstig van de boerderij.²⁸ Dat laatste blijkt te kloppen: het gebint ter hoogte van de pompstraat is verwijderd om meer ruimte te genereren. Dat toont meteen aan dat de boerderij wel werd verbouwd maar niet *herbouwd*.

Wel is de boerderij in de 19de eeuw naar achteren toe verlengd – een ingreep die inmiddels weer ongedaan is gemaakt. Daarbij kreeg de achterzijde helaas niet zijn oorspronkelijke uiterlijk met achterbaander en onderschoer terug, maar werd gekozen voor een fantasieloze gevel. Die achterbaander, nog zichtbaar op de kadastrale minuut, is opnieuw een bewijs van een hoge ouderdom. De huidige zijbaander is duidelijk pas later in een van de gebintvakken aangebracht.

68 – 69. Zuid- en noordkant meiersplaats.

70. Gebintconstructie stalgedeelte met hooggeplaatste ankerbalken.

71 - 72. Gegutste en gehakte telmerken.

Eindconclusie

Globaal zijn er twee scenario's waarlangs de bouwgeschiedenis van Rheebruggen 8 zich kan hebben voltrokken. De eerste en meest aantrekkelijke, is dat we hier in aanleg met de oude pachtboerderij uit 1527 te maken hebben. Deze werd rond 1560 getransformeerd tot bouwhuis, onderging een verbouwing in 1736 en nogmaals in 1792. Rond 1835 dan wel 1865 werd vervolgens een voorhuis aangebouwd en vond een uitbreiding naar achteren plaats. In 1865 werd de gebintconstructie grotendeels vernieuwd en is het pand mogelijk verbreed en verhoogd. De voorgevel werd later nog enkele malen aangepast.

Een bezwaar bij dit op zich zeer aannemelijke scenario is dat de huidige boerderij niet op dezelfde plek staat als het pand op de kadastrale minuut van 1832. Veel wijst erop dat dit het gevolg is van meetfouten maar keihard bewijs hiervoor ontbreekt.

De andere variant is minder complex en komt overeen met de opvattingen van Koops van 't Jagt. Daarbij is rond 1865 het in aanleg 16de-eeuwse bouwhuis geheel gesloopt en werd dicht bij de weg een nieuwe boerderij gebouwd met gebruikmaking van oude onderdelen.

De cartografische discrepantie is daarmee opgelost, maar het wordt niet duidelijk waarom de boerderij zoveel kenmerken bezit die niet thuis lijken te horen in een gloednieuwe 19de-eeuwse Drentse boerderij en die juist sterk wijzen richting een gegroeide situatie. Ook ontbreekt de logica voor de verplaatsing.

Al met al valt slechts met zekerheid vast te stellen dat we hier te maken hebben met een in hoofdzaak 19de-eeuws pand dat enkele aanzienlijk oudere elementen bevat, afkomstig van gebintconstructies uit 1527, 1736 en 1792. Dat ze (deels) van het oorspronkelijke bouwhuis afkomstig zijn, is zeer aannemelijk maar ook dit valt niet keihard te bewijzen.

De potstal uit 1747 staat in elk geval wel onbetwist op dezelfde plek en is daarmee feitelijk gezien het oudste bouwwerk op het terrein.

Waardestelling

Wat heeft dit onderzoek voor consequenties voor de eerder vastgestelde monumentale waarden van Rheebruggen 8? In de omschrijving van het hoofdgebouw door de RCE staat: *“De bescherming betreft de hoofdvorm alsmede onderdelen van het interieur.”* De gebintconstructie wordt niet expliciet als een van deze interieuronderdelen benoemd. Maar na dit onderzoek staat buiten kijf dat deze een hoge monumentwaarde bezit, als ‘staalkaart’ van de opeenvolgende bouwfases die de boerderij (of zijn voorganger) kenmerken.

De potstal is om onbekende redenen nooit als monument aangewezen. Eeuwig zonde, want doordoor werd in 1986 de destijds waarschijnlijk nog intacte gebintconstructie uit 1747 onherstelbaar verminkt.

Er is nog weinig onderzoek verricht naar dergelijke bijgebouwen, zodat moeilijk valt uit te maken hoe bijzonder deze potstal is ten opzichte van vergelijkbare exemplaren. Voor een stalgebouw is de leeftijd vermoedelijk hoog. Bovendien lijken we hier met een bijzondere situatie te maken te hebben waarbij het bijgebouw ouder is dan (het leeuwendeel van) het hoofdgebouw. Ondanks de verminkingen dient aan het gebouw als geheel dan ook een hoge monumentwaarde te worden toegekend. Het is van cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig belang in relatie tot Rheebruggen 8 en de voormalige havezate.

Aanbevelingen

Deze bouwhistorische verkenning heeft bevestigd dat Rheebruggen 8 een intrigerende bouwgeschiedenis kent. Er is een alternatief beeld geschetst hoe het historische bouwproces zich kan hebben voltrokken, maar over veel zaken kon geen uitsluitel worden gegeven. Uitgebreider archiefonderzoek en nauwgezette analyse van de kadastrale gegevens zouden alsnog een scherper beeld kunnen geven. Ook kunnen nog extra onderdelen dendrochronologisch worden getest, met name de eiken ankerbalken, de steunbalken van de gebintplaat en de balken van de opkamervloer.

De bouwgeschiedenis van Rheebruggen 6 en 10 is tot nu toe eveneens herleid aan de hand van weinig expliciete schriftelijke bronnen en mogelijk niet geheel betrouwbaar kaartmateriaal. Hun ouderdom lijkt daardoor te worden onderschat. Zo zouden in nummer 10 – dat een vergelijkbare ‘verschuivingsproblematiek’ kent als nummer 8 – nog onderdelen uit circa 1755 aanwezig kunnen zijn, terwijl nummer 6 in theorie zelfs 16de-eeuwse gebinten kan bezitten. Uitgebreider bouwhistorisch onderzoek, waarbij dendrochronologisch onderzoek nadrukkelijk is inbegrepen, zou een veel duidelijker beeld kunnen geven over de opmerkelijke ontwikkeling van de pachtboerderijen op het Landgoed. Volledigheidshalve zouden dan ook Anserweg 8 en Rheebruggen 3 meegenomen kunnen worden.

Tot slot valt te overwegen voor de potstal uit 1747 alsnog een monumentale status aan te vragen.

Literatuur

G. Berends. Historische houtconstructies in Nederland. Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek. Arnhem, 1999.

B. Boivin. Landgoed Rheebruggen. Een goed bewaard geheim. Stichting het Drentse Landschap. Assen, 2011.

B. Boivin, C, van der Veen. Drents boer-boek. 7000 jaar boerderij en landschap. Stichting het Drentse Landschap. Assen, 2003.

J. Bos, F.J. Hulst en P. Brood (red.). Huizen van Stand. Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners. Meppel 1989.

P. Bot. Vademecum. Historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur. Nederlands Openluchtmuseum. Alphen aan de Maas, 2009.

G. ter Braake. Drentse Havezaten. Van Huis te Anssen tot Huize Westrup. Meppel 1987.

P. van Cruyningen e.a. Het boerderijen boek. Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek. Zwolle, 2003.

E.J. Haslinghuis, H. Janse. Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie. Leiden, 2001.

J. Heringa. Uit de Geschiedenis van Rheebruggen. Nieuwe Drentse Volksalmanak, cultureel jaarboek voor Drenthe. 1975.

L. de Jong. De Drentse Boerderij. Assen, 1979.

H. Siemes. Boeren van toen. Baarn, 2006.

T. Spek. Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie. Utrecht, 2004.

Noten

¹ G. ter Braake (Meppel 1987) *Drentse havezaten*, pag. 83.

² T. Spek (Utrecht, 2004) *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*, pag. 448 – 449.

³ J. Bos, F.J. Hulst, P. Brood (Meppel 1989) *Huizen van Stand. Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners*, pag. 219.

⁴ B. Boivin (Assen, 2011) *Landgoed Rheebruggen. Een goed bewaard geheim*, pag. 53.

⁵ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 53.

⁶ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 85 en 88.

⁷ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 95 – 96.

⁸ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 36.

⁹ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 62.

¹⁰ Spek, *Het Drentse esdorpenlandschap*, pag. 448 – 449.

¹¹ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 36 - 38.

¹² J. Bos, F.J. Hulst, P. Brood, *Huizen van Stand*, pag. 222.

¹³ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 67.

¹⁴ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 70.

¹⁵ E.J. Haslinghuis, H. Janse (Leiden 2001) *Bouwkundige termen*, pag. 98. Een bouwhuis wordt omschreven als 'bijgebouw ter weerszijden van het voorplein van een adellijk huis of buitenplaats, waarin werkplaatsen, stallen, e.d. zijn ondergebracht.

¹⁶ E.J. Haslinghuis, H. Janse (Leiden 2001) *Bouwkundige termen*, pag. 268. Een koetshuis wordt gedefinieerd als een 'bijgebouw van buitenplaats of groot

stadshuis, waarin koetsen en paarden werden ondergebracht, Vaak woonde er ook personeel in.

¹⁷ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 69.

¹⁸ Vooropgesteld dat de havezate inderdaad omstreeks 1560 gebouwd is. Overigens hoeft 1527 niet de stichtingsdatum van de boerderij te zijn; die kan in aanleg nog ouder zijn geweest.

¹⁹ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 70.

²⁰ Bijvoorbeeld in de door mij onderzochte boerderijen Drogterweg 13 te Zuidwolde uit 1849 en Westeinde 30 te Dwingeloo uit 1868.

²¹ Bij oudere boerderijen was de kubbing soms maar 1,7 meter diep; de koeien waren destijds kleiner en er liep nog geen kruigang achter het vee langs. Het middendeel had daarentegen vaak een breedte van 7,50 meter of meer.

²² Of een extra hooischuur bouwen natuurlijk, maar daar waren weer nadelen in de vorm van kosten, grondverlies en minder gebruiksgemak aan verbonden.

²³ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 74.

²⁴ Ze kunnen bijvoorbeeld uit het tegenovergelegen 'koetshuis' afkomstig zijn, of van een andere havezate, zoals Batinge dat ook door Aalt Willem van Holthe werd gesloopt. Een vergelijkbare sluitsteen als in het stookhok bevindt zich in de baander van de 19de-eeuwse boerderij Linieweg 5 te Zuidwolde.

²⁵ De kwaliteit was overigens een stuk beter dan tegenwoordig.

²⁶ Vgl. boerderijonderzoek.nl, artikels *Kantrechten van bomen*, 23 december 2016 en *Vurenhout in de boerderijbouw*, 12 februari 2017.

²⁷ Bijvoorbeeld in het 16de-eeuwse gedeelte van Hagenend 3 te Anderen.

²⁸ Boivin, *Landgoed Rheebruggen*, pag. 72.